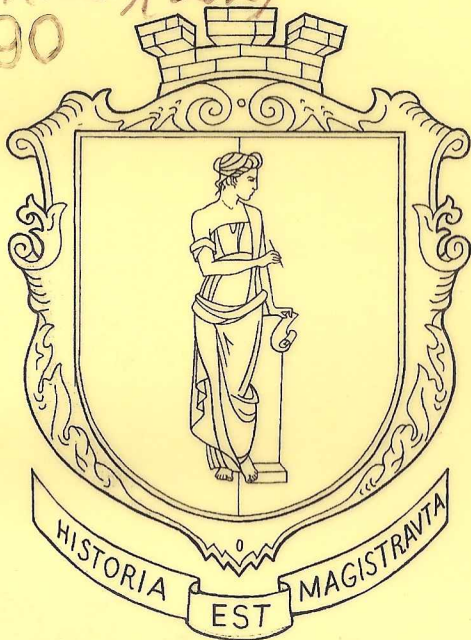

94(100)/082)
190

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І РОЗВІДКИ З ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Випуск 1

ЯШИН В.О.
асистент

ДО ПИТАННЯ ПРО РОЛЬ ЄВРЕЇВ В РОСІЙСЬКОМУ ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ В 60-80-ті РОКИ XIX СТОЛІТТЯ

Питання участі євреїв у загальноросійському русі проти самодержавства має давню історію та стало актуальним ще у 80-х роках XIX століття. Актуальність цього питання не стала меншою й сьогодні, особливо з погляду на відновлення юдейських студій в нашій державі та активне відродження єврейського життя, що вже отримало назву “єврейського Ренесансу в Україні”. Не можна не визнавати великий вклад, що його внесли представники єврейського народу в повалення самодержавства, але саме це й стало основним пунктом звинувачень проти цього народу, що, ніби-то підкорив своєму впливу та владі всю велику Російську імперію. Юдейські студії мають на меті, окрім інших завдань, визначення конкретного внеску євреїв в загальноросійський рух проти самодержавства, остаточно визначити їх безпосередню роль в цьому та зняти (або підтвердити) ті звинувачення, що вже більше століття закидаються цьому народові російськими патріотами в лапках та без таких.

Ми не можемо не визнавати той факт, що серед активних та, часом, агресивних юдофобів можемо бачити представників російської інтелігенції. Саме вона, ця інтелігенція, і висунула питання про роль і місце євреїв в російській історії, в першу чергу, в історії революційного руху.

Одним з перших, хто чітко сформулював думку про “інородський” характер російської революції, був переконаний юдофоб Дмитро Іловайський. У 80-х роках позаминулого століття він писав: “...що кидається у вічі — це революціонери з євреїв. В останніх процесах, вбивствах, замахмах і університетських заворушеннях вони виступають чи не найактивнішим елементом” [1,351]. Втім, роль євреїв у російському загальнодемократичному русі, боротьба за національне визволення стали предметом загальної уваги не одразу. Сергій Сватіков [2], відомий

дослідник цього питання відмічав: “Російське єврейство принесло великі і криваві жертви на вівтар політичної свободи, воно пожертвувало кращими своїми дітьми, але широка його участь в боротьбі—справа порівняно нещодавня” [3,33]. Вмотивовуючи свою увагу до цього питання додавав: “Для историка российского общественного движения странно выделять еврейские имена из общего списка участников движения, подобно тому как это делали со своей целью враги еврейства. Но раз это сделано, должно отметить ту положительную роль, которую играли и играют евреи в достижении лучшего будущего России” [3,143].

Шестидесяті роки XIX століття стали початком емансипації євреїв Росії. В той час в західній частині імперії бачимо небезпечно зосередження двох народів – польського і єврейського, що були, мабуть, найбільш утискуваними в національному питанні. Тому той же Іловайський серед першого елементу анти-самодержавного руху називає поляків, а тільки другим – євреїв [1,351]. Показовим може бути той факт, що ще у 1855 році єврей Йосип Розенталь разом з поляком Скавронським розповсюджували серед селян Київської губернії Таращанського повіту анти-урядові прокламації. Розенталь спочатку втік до Австрії, але був виданий російській владі і засланий до Сибіру. Можна погодитись з твердженням, що у 60-70-х роках єврейське прізвище, скоріше можна зустріти як виключення, а не як правило [3,35]. Між тим, на нашу думку, і це знаходить своє підтвердження, початок 60-х років можна вважати тим рубежем, який відділив міщанське животіння єврейської громади, замкненої в кордонах свого “штеттля” (який треба розуміти також і в духовному плані) від стрімкого розшарування і розколу єврейства, принаймні, на три категорії – по-перше, асимільованих євреїв, по-друге, єврейських соціалістів, по-третє, єврейських ортодоксів-сіоністів, що мріяли тільки про алію та знали одного магіда – Герцля.

Єврейська молодь прагнула освіти і “намагалася вирватись з кола понять старого ортодоксального єврейства” [3,47]. Сватиков патетично писав: “Ця єврейська молодь рішуче розірвала зі старим світом... Ця молодь, разом з демократичною та різночинною інтелігенцією всієї Росії... глибоко сприйняла завіти народолюбства і свободи 60-х років... Лише дехто з євреїв – соціалістів думав, говорив та діяв в ім'я єврейського пролетаріату та

звертались до єврейської соціалістичної молоді. Більшість з них асимілювалась з російською різночинною інтелігенцією і об руку з нею пішла на боротьбу в ім'я... свободи” [3,48].

Ідеї національного, та, так званого, соціального звільнення, проникали до середовища “риси осілости” вже з кінця 50-х – початку 60-х років XIX століття. Зазвичай, благодатним ґрунтом для них ставала молодь, що навчалася в традиційних єврейських училищах. Вона швидко змінювала традиційні цінності ортодоксального юдаїзму на нові та привабливі ідеї загального братерства, єдності, рівноправ'я та свободи. До початку епохи “Великих реформ” вибір у єврейської молоді був справді, небагатий. Це традиційний набір – єшива, раввінське училище. Самореалізація молоді була можлива тільки в цих рамках. Реформи Олександра Другого дали надію, можливість та відкрили простір для іншої самореалізації і значна кількість єврейської молоді, рішуче розірвавши з єврейством кинулася в море нігілізму та революційності. Саме тому згодом констатуємо розкол в єврейському середовищі, а єврейство починає відігравати велику роль в російському революційному русі, при чому перші прояви цього руху маємо в центрі талмудичної вченості та боротьби з Хаскалою, в місті великого гаона – Вільно.

Ще у 1870 році А.Фінкельштейн організував у Вільно в раввінському училищі бібліотеку вільнодумського змісту. Про це стало відомо поліції, внаслідок чого Фінкельштейн втік до Кенігсбергу. Там же, у Вільно у 1872 році було засновано гурток, членами якого став в подальшому один з засновників “Землі і Воли” А. Зунделевич, а також інші, серед яких відзначимо А. Лібермана та В. Молдовського. В Могильові гурток заснували Пінхус Аксельрод та брати Лейзер і Нахман Левенталь (доля їх досить різниться – Лейзер Левенталь став професором Лозаннського університету, Нахман покінчив життя самогубством у 1874 році, а ім'я Пінхуса (Павла Борисовича) Аксельрода коментарів не потребує). Але одним з основних діячів єврейського антиурядового руху в Росії можна вважати Аарона Лібермана. Як і більшість активних учасників революційного руху, Ліберман був учнем єшиви та раввінського училища, (до речі, разом з Зунделевичем) і ненавидів свою національну приналежність. Втім, треба віддати належне: Ліберман вів агітаційну роботу єврейською мовою і став автором першої відозви до єврейської молоді єврейською мовою. Але і він писав, що російський мужик – “наш

брат...Все мы, живущие в России – русские” [3,55]. Він був не поодиноким в таких висловах. В “Восходе” Гершон Баданес, видатний публіцист, в своїх “Записках отщепенца” констатував: “Мы сделались... русскими патриотами... между нами нашлись истые славословы славянской миссии России, искренние приверженцы превосходства славянской расы и русского племени, в особенности над другими народами” [5], Як через 100 років писав Френкін, “нешадна логіка діаспори приводила до того, що євреї ставали патріотами пануючої нації” [12,154].

Смерть Ліберамана була такою ж, як і багатьох інших його однодумців – він покінчив життя самогубством. Це теж тема для дослідження – самогубство серед революціонерів, особливо – революціонерок.

1876 року було засновано товариство «Земля і Воля». Загальновідомо, що основним його організатором став Марк Натансон, а в основну групу увійшли Арон Зунделевич, Абрам Хотинський та Йосип Аптекман. В цьому “основному гуртку” було всього чотири єврея, а в “Великій Раді”—три. Але роль їх надзвичайно висока. Натансон був заарештований 1877 року. Аптекмана довго розшукувала поліція, у 1886 році за ним було встановлено нагляд [6]. Серед інших впливових діячів визвольного руху назвемо Абрама Баха, Григорія Федершера, Схарью Когана, Натана Богораза, Мойсея Липтварева, Хаїма Полякова, Раїсу Кранцфельд, Бориса Оржиха.

Одним з видатних діячів антиурядового руху був Абрам Бах. Він був “двічі ассимілянт” – Бах прийняв православ’я та кинувся в лоно антиурядової боротьби. Певний період він очолював “Народну волю”, але, не дивлячись, що активно розшукувався поліцією, йому вдалося втекти до Парижу, де він мешкав під іменем Олексія Бельського [7]. Він прожив довге життя і за сталінських часів був ректором Хімічного інституту, помер у 1946 році, проживши 89 років.

Мойсей Мордкович Липтварев, колишній викладач штейгерської школи, народився в Катеринославі, мати його працювала в редакції а жінка була непоганою модисткою [8]. Липтварев займався добуванням динаміту – скуповував його у робітників. Вважався поліцією вкрай небезпечним нелегалом. За деякими даними з 1886 року мешкав у США.

Раїса Рафаїловна Кранцфельд (або Крансфельд) народилася 1859 року в Павлограді Катеринославської губернії. Певний час переховувалась, мешкала в Казані як Аграфена Васильєва, потім в Саратові як Аделаїда Беляєва, потім в Санкт-Петербурзі як акушерка Тетяна Голубєва, весь час була розшукувана поліцією [9]. Особа досить відома – була подругою В. Фігнер, брала участь у вбивстві Судейкіна – забезпечувала квартиру [2,126]. Кранцфельд палко закохалася в Захара Васильєва, та, скоріше за все, вона і втягнула цього руського хлопця в терористичну діяльність, одночасно перебуваючи з ним в цивільному шлюбі. Втім, красою, як видно з опису зовнішності, не відрізнялась: “роста ниже среднего, волосы на голове...очень редкие, лицо синеватое... продолговатое, узкое, нос большой, вздернутый...глаза... сильно близорукие, вследствие чего... щурит глаза, во время ходьбы держит голову вперед и размахивает руками” [10]. Втім, скоріше за все, участь в терористичній антиурядовій діяльності для Кранцфельд була певною даниною її віку та темпераменту. В кінці 80-х років разом з Захаром Васильєвим вони оселилися в Казані та відійшли від політичної діяльності.

Активним діячем антиурядового руху був Борис Оржих, що був пов’язаний з антиурядовими організаціями в Таганрозі, Москві, Ростові, Одесі. “Брали” Оржиха в Катеринославі. Його знайшли по поштової кореспонденції, що направлялася в Катеринославі на адресу явочної квартири. Кореспонденція перлюструвалася, було знайдено шифр, писаний спеціальними чорнилами. Під час арешту Оржих чинив збройний опір. Разом з ним був заарештований Хаїм Поляков. Згодом їх було відправлено до Петербургу, де вони утримувались в Шліссельбурзькій фортеці [11].

До переліку, наведеного вище, можна додати ще певну кількість імен. Це Іполит Млодецький, страчений за замах на Лорис-Мелікова, Григорій Гуревич, друг Ліберман, на якого також посилаємося в цій статті під іменем Гершона Баданеса, брати Утіни, Лейзер Тетельман, що помер 27 років в Петропавловській фортеці, Лев Цвібак, Шейна-Хася Шур, Мовша Едельштейн, Лев Рогаллер. Загалом в нашому переліку нараховується близько 200 осіб тільки для другої половини XIX століття.

Втім, більше нас цікавить загальна кількість та відсоткове співвідношення євреїв до загальної кількості учасників антиуряд-

дового руху. За даними “Народної Волі” з 376 осіб, що були притягнені до відповідальності за державні злочини, всього 17 євреїв, або 4%, тобто пропорційно відповідно чисельності євреїв в Росії [2,93]. Це спростовує твердження про, начебто, єврейський характер російського революційного руху.

Борючись за, як тепер видно, багато в чому примарні ідеї соціальної революції, основна маса євреїв-учасників цього руху, не забувала свій народ й його страждання, але “безправ’я євреїв було для них однією з форм загального безправ’я. /.../ Пізніше виникли різноманітні форми національного єврейського руху, але це не зменшило числа їх учасників в загальноросійському русі. Тільки високий і чистий ідеалізм міг тягнути євреїв на той шлях, на якому ждали його тяжкі муки, /.../ втрата свободи і самого життя” [3,141].

Хотілося б погодитись з цим.

Література

1. Иловайский Д.И. Мелкие сочинения, статьи и письма. 1857-1887 гг. — М., 1888.
2. Сватиков Сергій Григорович, 1880-1942, відомий донський історик, громадський діяч, за переконаннями соціал-демократ ліберального напрямку, активно виступав проти антисемітів, вніс великий внесок в дослідженні участі євреїв в народницькому русі.
3. Сватиков С.Г. Евреи в русском освободительном движении // Евреи и русская революция. — Москва-Иерусалим, - Изд. “Гешарим”, 1999.
4. Леванда Йехуда-Лейб (Лев Йосипович), 1835-1888, публіцист, письменник.
5. Баданес Г. Записки отщепенца // Восход. — 1884. - №6.
6. ДАДО, фонд 11, оп. 1, спр. 215.
7. Там же, спр. 213, л.1, на звороті.
8. Там же, лист 9.
9. Там же, лист 8.
10. Там же.
11. Там же, спр. 228, л. 1-3.
12. Френкин М. Захват власти большевиками в России и роль тыловых гарнизонов армии в подготовке и проведении октябрьского мятежа. — Иерусалим, 1982.